v. CONCLUZII GENERALE

Dinamica discursului religios în limba română este greu de observat, din pricina aspectelor dogmatice utilizate, care îi conferă un caracter conservator. Cu toate acestea, pornind de la retorica şi pragmatica modernă, am remarcat că situaţia comunicativă se schimbă în funcţie de natura auditoriului. Dacă în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea discursurile religioase se adresau în special unui public lipsit de educaţie (avînd scopul de a veni în ajutorul clericilor şi al credincioşilor prin traducerea cărţilor de cult, dar şi a cazaniilor, care ofereau comentarii asupra pericopelor evanghelice), scrierile religioase ulterioare au avut în vedere un public cu un grad de cultură mai ridicat. Oratorul religios are o performanţă comunicativă în funcţie de natura auditoriului.

Ultimul capitol al lucrării urmăreşte structura şi evoluţia discursului religios românesc pornind de la *Răspunsul...* lui Varlaam pînă la predica contemporană. Prin scrierile şi traducerile sale, *mitropolitul Varlaam* avea să mute accentul de pe tipărirea textelor de provenienţă ardelenească din secolul al XVI-lea pe lucrările tipărite în Moldova, rolul de căpetenie revenind, în secolul al XVII-lea, cărturarilor şi ierahilor moldoveni. Limba Cazaniei lui Varlaam este limpede, accesibilă şi astăzi, după mai bine de trei secole şi jumătate. Astfel se explică faptul că toate *Cazaniile* româneşti tipărite după 1643 au utilizat textul *Cazaniei* lui Varlaam în alcătuirea lor. Chiar dacă sînt traduse sau compilate în totalitate, textele tipărite de către mitropolitul moldovean prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un alt merit al mitropolitului Varlaam este de a fi reuşit să impună, prin *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* (1645), categoria textelor religioase originale, precum şi noua formulă de reprezentare, polemica religioasă. În ceea ce priveşte structura compoziţională a *Răspunsului*, asistăm la un dialog între

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

pasaje dintr-un catehism calvinesc şi „răspunsul soborului a doao ţăr", care, la rîndul său, devine un dialog, rolul interogaţiilor fiind de a dinamiza textul şi de a asigura discursului o receptare mai clară. Se porneşte într-o formă didactică, specifică învăţăturilor de credinţă creştine; accentul creşte şi se ajunge la dezlănţuiri verbale; în final revine la sfaturi, la actualizarea noţiunilor discutate, la rugăciunea de laudă adusă divinităţii în numele credincioşilor. Oratorul foloseşte un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace adeziunea interlocutorului la o teză problematică, renunţînd la scopul de seducere a auditoriului. Dacă prefeţele utilizează forme expozitive, curente în literatura religioasă, în textul propriu-zis al *Răspunsului* remarcăm folosirea fragmentară a dialogului, stabilind o relaţie specifică „întrebare" – „răspuns" între pasaje din *Catihismus* şi „săborul a doao ţăr". Dialogul are loc între textul calvinesc (întrebare, citat, parafrază biblică / răspuns calvinesc) şi interlocutorul colectiv (răspunsul oferit de delegaţia ortodoxă). Întrebarea, preluată din pasajul calvinesc, primeşte două răspunsuri. Formula cea mai importantă este structurată în răspunsul ortodox, care joacă rolul de anulare a răspunsului calvin şi de prezentare şi impunere a altei interpretări. În această antiteză a răspunsurilor, determinată de deosebirile interconfesionale, se află suportul esenţial al polemicii dezvoltate de Varlaam. Părţile mai importante, în care se pun în evidenţă elemente de retorică polemică religioasă, se conturează în jurul unor noţiuni dogmatice şi liturgice, care se află în opoziţie. Discuţia porneşte de la teoria calvină a predestinaţiei. De asemenea, polemica este determinată şi de teoria dogmatică calvinistă, care admite doar două taine, botezul şi euharistia, şi condamnă cultul sfinţilor şi al icoanelor.

Varlaam are în atenţia sa organizarea şi sistematizarea materialului, în vederea asigurării unei mai clare percepţii asupra problemei puse în discuţie. Apelează la citate biblice, cu funcţie de reactualizare a vorbirii unor personaje importante din istoria bisericii primare. În schimb, autorul nu apelează şi la citate patristice, conştient fiind că învăţătura calvină nu recunoaşte cultul sfinţilor şi nici învăţăturile acestora.

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

În interiorul „răspunsului săborului a doao ţăr” apar elemente de dialog, care ramifică structura discursului luat în discuţie; este vorba de pseudodialogul retoric, folosit în scop instructiv-educativ. Răspunsul ortodox cuprinde, la rîndul său, alte întrebări, la care se răspunde cu argumente şi versete biblice. Dintr-o idee se naşte o altă idee, pînă se ajunge la formula dorită, în vederea combaterii tezei adversarului confesional şi impunerii tezei ortodoxe. Strategia contestării tezei adversarului se realizează frecvent prin punerea în antiteză a ideilor calvine cu cele ortodoxe. Autorul răspunde punct cu punct la fiecare problemă ridicată de învăţătura de credinţă calvinească. În unele situaţii, ideile vehiculate în pasajul calvinesc sînt distruse prin luarea în derîdere a adversarului. Răspunsurile lui Varlaam nu conţin multe elemente de comentarii personale, ci se bazează pe texte scripturistice, care le conferă credibilitate.

Varlaam creează acel dialog imaginat între autor şi destinatarii săi, anticipează întrebările celor care nu subscriu la teza ortodoxă şi creează o dispută imaginată, răspunzînd prin intermediul unor întrebări retorice. Chiar trecerea de la un subiect la altul se face apelînd la strategia argumentativă a întrebării. Fiecare răspuns generează o altă întrebare, pînă cînd strategiile folosite conduc la ideea care se dorea demonstrată.

Autorul apelează la figuri de stil nu pentru dimensiunea estetică a scrierii, ci pentru a-i asigura auditoriului o percepţie mai clară asupra învăţăturilor exprimate. Pe lîngă antiteză, autorul recurge la comparaţii, repetiţii (folosite nu doar ca simplu ornament al discursului, ci pentru a exprima cu mai multă forţă ideile exprimate), la prolepsă (procedeu stilistico-retoric prin intermediul căruia autorul preîntîmpină obiecţiile posibile ale adversarilor).

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea este dominată de personalitatea marcantă a lui *Antim Ivireanul*, creatorul oratoriei bisericeşti în spaţiul românesc. Considerat unul dintre cei mai de seamă oratori bisericeşti de pînă atunci, cizelator al vechii noastre limbi bisericeşti supradialectale, mitropolitul muntean are meritul de a fi îmbinat graiul popular cu acela al cărţilor bisericeşti.

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

Deşi îşi intitulează predicile cazanii, cuvîntările sale nu mai au caracterul de comentariu fix asupra unei pericope evanghelice, scrise pentru toate vremurile, cum erau cazaniile înaintaşilor Coresi şi Varlaam. Cazania reprezenta doar un rit ataşat liturghiei, un comentariu fix, care nu ţinea cont de contextul în care era citit. Prin Antim Ivireanul se trece de la cazania cimentată în cărţi la predica vie, însufleţită de patosul vorbitorului, raportată la nevoile sufleteşti ale auditoriului, la contextul istoric, social şi cultural al epocii. Antim propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă.

Deşi cuvîntările sale nu sînt originale în totalitate, deşi apelează la comentarii evanghelice consacrate, noutatea pe care o aduce Antim Ivireanul este de a fi predicat şi scris în româneşte, de a fi practicat acele exerciţii, cu reuşitele şi nereuşitele lor, care au contribuit la creşterea şi dezvoltarea limbii române. Prin seriile de sinonime utilizate în scrierile sale, mitropolitul muntean contribuie la îmbogăţirea lexicului românesc, fără posibilităţi prea mari, dacă ne raportăm la scrierile anterioare.

Dacă înaintaşii săi foloseau, în susţinerea ideilor, texte scripturistice, Antim Ivireanul apelează şi la texte patristice, la comentariile sfinţilor capadocieni; este o noutate printre strategiile argumentative. Oratorul urmăreşte accesibilizarea informaţiei, uzează de naraţiuni şi povestiri din istoria biblică pentru a uşura înţelegerea şi pătrunderea în miezul problemelor discutate, aduce argumente în sprijinul tezelor enunţate şi respinge tezele adversarului atunci cînd rostirea capătă nuanţe polemice.

Predica lui Antin Ivireanul se vrea a fi o cuvîntare vie şi prin faptul că, după ce rezumă didactic evenimentele, se întoarce către auditoriu cu interogative retorice, cu întrebări la care fiecare trebuie să-şi răspundă. Interogaţia, la Antim, are rolul de a fixa atenţia şi de a transmite auditoriului emoţia necesară receptării unui discurs religios.

Antim dă dovadă de un moralism sever; combate lipsa de respect faţă de cele sfinte, făţărnicia, pîra, desfrînarea, duplicitatea boierilor care apelează la serviciile a doi duhovnici (ocolind, astfel, taina spovedaniei), năzuinţa după podoabe şi lux a doamnelor de la curtea lui

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

Brîncoveanu, lăcomia celor care considerau postul o povară; nu se sfieşte să fie sever chiar cu domnul, acuzîndu-l, însă nu cu vicleşug, ci în calitatea lui de păstor sufletesc. Mitropolitul Antim Ivireanul propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă, demonstrînd cunoaşterea intuitivă a strategiilor argumentative şi a tehnicilor de persuasiune.

Perioada sfîrşitului de secol al XVIII-lea şi a secolului al XIX-lea este ilustrată de predicile reprezentanţilor Şcolii Ardelene, dar şi de prefeţele şi pastoralele mitropolitului moldovean Veniamin Costachi.

Trăind într-o epocă plină de transformări, într-o epocă de pionerat cultural, Samuil Micu şi Petru Maior au contribuit esenţial la culturalizarea clerului şi a credincioşilor din Ardeal.

Samuil Micu a contribuit, prin cuvîntările sale religioase, la emanciparea naţională a românilor ardeleni, la luminarea poporului prin învăţături şi educaţie morală. Conştient că are în faţă un public fără o vastă cultură (teologică), autorul are în vedere conţinutul mesajului pe care îl transmite şi mai puţin modalitatea stilistică a scrierii, ţinînd cont de principiul adaptării predicilor în funcţie de contextul situaţional. La fiecare pas, oratorul instituie un dialog imaginat cu cititorii, se întreabă şi răspunde, utilizează versete scripturistice. Uneori, chiar întrebarea şi răspunsul, din cadrul acestor dialoguri, sînt decupate din Scriptură. În acelaşi timp, autorul vine cu exemple concrete, care să contribuie decisiv în încercarea de persuadare a auditoriului. Se remarcă apelul la pildele povestite de către sfinţi (comentează o pildă din scrierile Sfîntului Vasile), dar şi la citatele patristice, urmărind, astfel, să contribuie la accesibilizarea problemelor religioase discutate.

Cuvîntările lui *Petru Maior*, ca şi în cazul lui Samuil Micu, urmăresc cultivarea şi creşterea spirituală a credincioşilor ardeleni. În prefeţele sale, Petru Maior insistă asupra datoriei preoţilor de a predica învăţătura de credinţă creştină într-o formă nealterată. Ca şi Samuil Micu, le cere preoţilor să folosească, în cuvîntările lor, cuvinte simple, inteligibile; în scrierile sale, apelează la naraţiuni şi povestiri din istoria biblică, la clasificări, la explicitări, la versete scripturisitice şi patristice, la exemple concrete din viaţa de zi cu zi. Se remarcă preferinţa auto-

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

rului pentru schematizare. Chiar şi sfaturile oferite interlocutorilor sînt prezentate schematic. Tot pentru a contribui la accesibilizarea informaţiei, Petru Maior apelează şi la figuri de stil. Comparaţiile folosite au rolul de a asigura auditoriului o percepţie mai clară asupra învăţăturilor exprimate. De multe ori, comparaţiile explică aspecte dogmatice sau unele pasaje scripturistice. Se remarcă, de asemenea, prezentarea antitetică a cerinţelor ecleziastice în raport cu răspunsurile negative ale falşilor creştini. Ideile se dezvoltă una dintr-alta, au cursivitate, respectă logica şi bunul simţ. Deşi tematice, cuvîntările sale sînt raportate la nevoile sufleteşti ale interlocutorilor, la contextul istoric, social şi cultural al epocii. Ca şi Antim Ivireanul (în *Didahii*), autorul se dovedeşte un sever moralist, un critic vehement al relelor morale şi sociale, apelînd deseori la întrebări cu nuanţă de critică eclezială, de reproş. Credincioşii sînt interogaţi, solicitîndu-le explicaţii în legătură cu faptele necreştineşti. Alteori, apelează la întrebări, la care răspunde sistematic, în vederea obţinerii adeziunii auditoriului la ideea enunţată. Petru Maior dă dovadă de un moralism sever, combătînd lipsa de respect faţă de cele sfinte, indicînd cititorilor viciile, problemele spirituale cu care se confruntă societatea românească la acea dată, dar şi soluţiile pentru evitarea acestora. La fiecare pas, critică şi sfătuieşte, blestemă şi exclamă. Unele imprecaţii sînt preluate din texte scripturistice, pentru a conferi autoritate ideilor prezentate.

Petru Maior apelează, în multe situaţii, la un posibil dialog între locutor şi interlocutor, anticipează argumentele, obiecţiile şi stările sufleteşti ale „adversarului", pe care le integrează dialogurilor polemice imaginate. În interiorul dialogului polemic se dă răspunsul greşit al „adversarului", oferindu-se apoi răspunsul corect, pe care vrea ca acesta să-l recepteze ca sfaturi catehetice, spirituale.

Cuvîntările sale sînt construite după modelele retoricii clasice, după regulile omileticii, avînd ca suport, în demonstrarea unor fapte, pasaje scripturistice şi patristice. Acolo unde are de argumentat o problemă de natură dogmatică, apelează la autoritatea textelor scripturistice. Uneori, citatul scripturistic nu este folosit doar ca argument de autoritate, ci şi ca o completare la cele spuse anterior.

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

În prefeţele şi pastoralele sale, mitropolitul *Veniamin Costachi* transmite ideea unităţii de limbă şi de neam a românilor de pretutindeni, pregătind, astfel, unirea şi independenţa naţională. Autorul are în vedere adaptarea scrierilor în funcţie de auditoriu; conştient că se adresează unui public larg, Veniamin susţine nevoia de accesibilizare a textelor traduse. Mitropolitul moldovean vrea o traducere limpede, deschisă înţelegerii tuturor, în limba contemporană a românilor din ambele Principate. În acest sens, Prefaţa la *Scara Sf. Ioan Sinaitul*, Neamţ, 1814, prezintă truda depusă de autori în vederea adaptării traducerii la limba neamului şi încercarea de a pune în faţa cititorilor o limbă accesibilă românilor din toate regiunile. Pledînd pentru înlocuirea cuvintelor străine, din vechile traduceri, cu echivalentele existente în cronici sau în limba poporului, Veniamin Costachi oferă şi o listă de cuvinte pe care le-a înlocuit în traducerile sale. De asemenea, are în vedere eliminarea arhaismelor şi a fonetismelor regionale.

În prefeţele şi pastoralele sale se întrevede conştiinţa răspunderii prelatului de a traduce şi publica cărţile religioase necesare cultului divin, datoria de a-şi exercita funcţia învăţătorească. Datoria de păstor nu o limitează doar la credincioşii simpli, ci o extinde şi la clasa politică, la boieri, la masa clericală, amintindu-ne de *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Veniamin Costachi apelează frecvent la citate scripturistice, unele chiar cu formulă adresată, urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pasajele scripturistice sînt utilizate fie cu scopul de a conferi credibilitate tezelor enunţate, fie pentru a reda modele comportamentale din istoria biblică, fie pentru a justifica poziţia mai dură faţă de păstoriţi (cînd critică lipsa de credinţă şi imoralitatea). De asemnenea, foloseşte o serie de întrebări retorice, instituie dialoguri imaginate cu „adversarul", răspunzînd în funcţie de cerinţele acestuia. În prefaţa la traducerea *Buna murire de Evghenie Vulgaris*, Iaşi, 1845, într-un dialog imaginat cu cititorii, introduce texte scripturistice, pentru a asigura o mai puternică forţă persuasivă ideii dezvoltată anterior de autor. Faţă de prefeţele lui Coresi, scrierile lui Veniamin Costachi nu sînt construite doar sub forma unor prezentări monologice,

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

autorul instituind, uneori, polemica cu „adversarul". Astfel, în prefaţa la *Vieţile Sfinţilor pe luna septembrie*, Neamţ, 1807, autorul se angajează la o discuţie polemică imaginată cu cititorul, anticipînd obiecţiile acestuia la ideile enunţate, folosind tehnica luării înainte a adversarului şi răspunzînd sistematic.

Faţă de prefeţele înaintaşilor, mitropolitul Veniamin Costachi are în vedere şi aspectul estetic în elaborarea prefeţelor sale, apelînd la o serie de figuri de stil, printre acestea numărîndu-se repetiţia anaforică, comparaţia, antiteza etc. Un alt aspect care individualizează prefeţele lui Veniamin de scrierile înaintaşilor este oralitatea scrierii. Unele prefeţe conţin fraze greoaie, cu dislocări şi întreruperi. Deşi scrise, discursurile sale dau impresia unor rostiri de la amvonul mitropolitan.

Mitropolitul moldovean scrie în funcţie de cerinţele de moment ale cititorilor săi, ţine cont de nivelul cultural al acestora, răspunde problemelor care frămîntau societatea vremii, are în vedere, prin traducerea şi tipărirea cărţilor religioase, creşterea culturală şi spirituală atît a credincioşilor, cît şi a preoţilor din eparhia pe care o conduce. Pe lîngă corectarea viciilor, scrierile lui Veniamin Costachi au scopul de a transmite ideea unităţii de limbă şi de neam a românilor, vorbind despre unitatea românilor din cele două Principate cu jumătate de secol înainte ca aceasta să se înfăptuiască.

Pentru sfîrşitul secolului al XIX-lea, am exemplificat cu un necrolog ţinut de către episcopul Neofit Scriban, iar pentru începutul secolului al XX-lea am luat în discuţie trei lucrări ale nepotului său, arhimandritul Iuliu Scriban. Profesor de teologie, arhimandrit, misionar, polemist, *Iuliu Scriban* a dus o luptă susţinută împotriva viciilor societăţii contemporane, împotriva imoralităţii şi ateismului. Prelatul moldovean încearcă să contribuie la remodelarea sufletească a păstoriţilor şi, în acelaşi timp, să ofere soluţii concrete, viabile, pentru corectarea viciilor ce caracterizau societatea la acea dată.

Primul text, *Răspuns unor teologi bucovineni*, reprezintă o discuţie polemică, un răspuns la acuzaţiile aduse arhimandritului Iuliu Scriban de către trei teologi bucovineni. Faţă de discursul polemic al lui Varlaam, care se îndrepta împotriva doctrinei calvine, discursul nu este

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

axat pe doctrine dogmatice, nu este interconfesional, ci are în vedere unele conflicte personale cu alţi teologi ortodocşi. Luarea în derîdere a adversarilor, dublată de acuzaţiile pe care le aduce acestora sînt strategii folosite cu succes de autor în această lucrare polemică.

Textul este structurat într-o formă dialogată, utilizînd (contra)argumente care contrazic şi distrug acuzaţiile aduse de către cei trei teologi bucovineni. Adresîndu-se unor teologi, deci unor cunoscători ai învăţăturilor religioase, Scriban nu foloseşte în această scriere argumente scripturistice sau patristice, ci apelează la strategii argumentative menite să distrugă argumentele adversarilor, uneori prin atacul la persoana acuzatorilor.

Cea de-a doua lucrare, *Lupta contra scrierilor imorale*, se ridică împotriva imoralităţii din artă şi cinematografe. Şi în această scriere, argumentarea se produce într-o manieră dialogică, logică, specifică oralităţii. Autorul adună argumentele necesare susţinerii ideilor în cauză şi respinge ideile propuse de adversarii ideatici. Iuliu Scriban nu aduce doar acuzaţii privitoare la problema discutată, ci oferă şi soluţii realiste pentru diminuarea imoralităţii.

Arhimandritul moldovean nu apelează la strategia citării din texte biblice sau patristice, aşa cum obişnuiau oratorii bisericeşti ai secolelor XVI-XVIII, ţinînd cont de contextul de comunicare, dar şi de competenţa comunicativă. Autorul răspunde unui public căruia nu i se impunea argumentarea prin mijloace de natură religioasă. Faţă de discursurile religioase anterioare, Scriban aduce ca argumente, în susţinerea afirmaţiilor sale, citate din autori de literatură cunoscuţi, surse din sfera jurnalisticii. Autorul citează o parte dintr-un articol publicat în ziarul „Temps", foloseşte extrase din scrierile vremii vizavi de problema luată în discuţie. Scriban apelează la un citat din Hilbert (citarea o face într-un mod ştiinţific, cu notă de subsol, cu titlul, locul şi anul apariţiei, pagina). De asemenea, citează din „Journal de Genéve": de exemplu, „trebuie pedepsit tot acela care, pentru a satisface pasiunile altuia, a momit, tras în cursă şi a luat cu sine, chiar cu consimţămîntul său, pe o femeie sau fată minoră, în scop de desfrînare". Exemplul pe

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

care îl aduce trimite mai cu seamă la textele juridice. Se observă, chiar sub formă de citat, o formulă imperativă, transmisă auditoriului.

Ca şi în cazul lui Varlaam sau Antim Ivireanul, ideea datoriei de păstor, de vindecător de suflete este des invocată, pentru a-şi justifica poziţia dură faţă de problema imoralităţii. Scriban nu se mulţumeşte doar cu critica goală la adresa neimplicării preoţimii în combaterea imoralităţii, ci oferă soluţii, propune unificarea masei clericale în jurul ideii de combatere a literaturii imorale nu numai prin critica acesteia, ci şi prin oferirea unei alternative viabile. Iuliu Scriban instaurează un dialog cu prelaţii, în care alternează sfaturile şi soluţiile oferite cu criticile aspre.

Cea de-a treia lucrare, *Împotriva ateismului*, combate teoriile vremii despre inexistenţa lui Dumnezeu. Arhimandritul Iuliu Scriban parafrazează structuri sintactice din poetul roman Vergiliu, introduce argumente laice în susţinerea unor teze religioase. Şi în această lucrare, autorul utilizează, în vederea susţinerii tezelor sale, argumente care provin din lumea intelectualităţii laice, conştient că polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, nedispus să accepte argumente sau explicaţii de natură teologică. Iuliu Scriban prezintă exemple din viaţa scriitorilor, a oamenilor cunoscuţi ai epocii. Este invocat un citat al lui Hans Haupt, din *Staat und Kirche in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*, menţionîndu-se cu exactitate locul, data şi pagina. Scriban citează, de asemenea, din Miguel de Unamuno, un adversar al Bisericii catolice din Spania, din Gorki, din filosoful francez Th. Ribot, din filosoful francez Alfred Fouillé şi din Max Nordau.

Iuliu Scriban imaginează un posibil dialog cu adversarul ideatic, cu replica personajului ateu, dar şi cu răspunsul venit din partea oratorului. Subiectul argumentant poate să prevadă obiecţiile interlocutorului, chiar le poate formula, pentru a le putea preîntîmpina şi pentru a canaliza discuţia după cum doreşte. Se vorbeşte, astfel, despre „luarea înaintea adversarului" (Cf. Vincenzo Lo Cascio, *op. cit.*, p. 60-61). Remarcăm, de asemenea, strategia distrugerii adversarului, prin luarea acestuia în derîdere.

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

Predica contemporană reflectă, mai mult decît cea din secolele precedente, realităţile culturale, sociale, economice şi politice prin care a trecut poporul român. Predicatorii şi-au strucutrat cuvîntările pentru împlinirea scopului religios moral, dar au avut în atenţie şi realităţile vieţii cotidiene, adaptînd discursurile în funcţie de contextul de comunicare. În perioada comunistă, prevăzînd pericolul ideologiei de tip ateist, preoţii au îndemnat, în predicile lor, la păstrarea conştiinţei naţional-ortodoxe, fapt pentru care unii predicatori au suferit prigoane, chiar întemniţări. În această perioadă, predicile s-au concentrat îndeosebi asupra conţinutului teologic, evitîndu-se comentariile privitoare la realităţile sociale, economice, politice, din cauza vigilenţei urechilor Securităţii. De aceea, mai ales la cuvîntările ocazionate de instalarea arhiereului în eparhie, prospăt numiţii au ţinut cont de contextul situaţional. Întrucît episcopii şi arhiepiscopii erau confirmaţi de către Departamentul Cultelor şi de către conducerea de Stat comunistă, proaspătul arhiepiscop Nicolae se vede nevoit să adreseze cîteva cuvinte de mulţumire şi la adresa oficialităţilor comuniste, ce conţin şi laude la adresa regimului comunist. Problema ecumenismului este transferată din teren teologic în teren politic, arătînd contribuţia politicii comuniste la unificarea în spirit şi în gîndire a credincioşilor, menţionînd că aceasta s-a produs „şi din iubirea tuturor faţă de patria noastră comună, Republica Socialistă România, care ca o mamă bună îmbrăţişează cu aceeaşi dragoste pe toţi fiii ei, fără deosebire de naţionalitate şi credinţă religioasă. Poporul român a respectat şi respectă specificul şi drepturile tuturor naţionalităţilor conlocuitoare şi credinţa tuturor cultelor” (în *Cuvînt rostit la instalarea în scaunul mitropolitan*, p. 33). De asemenea, autorul are în vedere şi situaţiile conflictuale dintre credincioşii ortodocşi şi cei catolici din Ardeal, dintre românii şi naţionalităţile conlocuitoare în Transilvania. În această perioadă, discursurile religioase sînt structurate pe actualitate: iminenta ispită a grupărilor neoprotestante, apel la pace şi înfrăţire, îndemn la ascultare faţă de cîrmuirea politică, sfaturi pentru muncă, hărnicie.

Autorii au în vedere, ca şi predecesorii lor, accesibilizarea informaţiei. Multe cuvîntări conţin comentarii de explicitare şi de sistema-

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

tizare a materialului expus. După pasajele dogmatice şi de învăţătură de credinţă creştină, unele greu accesibile oricărui credincios, autorul îşi conduce auditoriul spre lumea concretă, spre fapte şi aspecte comprehensibile. Chiar dacă unele părţi din discursurile secolului al XX-lea se constituie în adevărate omilii dogmatice (textul părînd, uneori, unul ştiinţific, cu afirmaţii dublate de citate), parantezele, explicitările care intervin des pe parcursul tratării, demonstrează că autorii au în vedere toate tipurile de auditoriu. Toate argumentele folosite cu scopul de a convinge auditoriului conduc spre concluzii, spre recapitularea celor enunţate, spre sfaturile adresate credincioşilor.

În multe situaţii, autorii renunţă la demersurile expozitive, instituind dialogul şi lansînd polemica cu auditoriul sau răspunzînd în funcţie de nevoile acestuia. În majoritatea cuvîntărilor, autorii anticipează eventualele obiecţii ale auditoriului, dezvoltă dialoguri imaginate, răspund sobru, fără a uza frecvent, însă, de luarea în derîdere a adversarului. Întrebărilor li se oferă răspunsuri clare, simple, dar pline de substanţă. Stilul predicilor este mult mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare secolului al XX-lea. Doar în situaţiile în care prezintă tezele dogmatice ale grupărilor neoprotestante, unii predicatori ironizează uşor modul de gîndire şi de comportament al acestora. O serie de enunţuri interogative retorice au rolul de a construi, locutorul lansînd, prin intermediul acestora, un apel de adeziune interlocutorului.

Deseori, oratorii religioşi îşi pregătesc auditoriul, pentru a-l feri de unele interpretări neoprotestante. Şi aici se vede că oratorii religioşi ai secolului al XX-lea îşi structurează cuvîntările pe actualitate. Mai cu seamă în cazul omiliilor tematice, care discută despre biserică, preoţie, cinstirea crucii şi a sfinţilor, autorii preîntîmpină eventualele teorii greşite ale păstoriţilor. De exemplu, *Predica la duminca slăbănogului*, a arhimandritului Cleopa Ilie, deşi începe ca o omilie exegetică, capătă, pe rînd, nuanţele unei omilii dogmatice sau catehetice, pentru ca ultima parte să devină un discurs religios de natură polemică, în care tezele neortodoxe sînt anticipate şi combătute. De fapt, autorul îşi nimiceşte adversarul în absenţa acestuia, scopul fiind de a spori adeziunea din partea credincioşilor la ideile argumentate pe parcursul cuvîntării. La

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

fel, în predica mitropolitului Antonie Plămădeală, ocazionată de sfinţirea bisericii, combaterea învăţăturilor neoprotestante despre biserică şi preoţie, începută discret prin intermediul unei pilde, este continuată într-o formă dialogată. Acesta este şi motivul pentru care unele pasaje din predici seamănă cu catehismele. Ideile şi tezele susţinute sînt întărite de trimiteri scripturistice şi patristice, la fel ca în cazul cuvîntărilor anterioare secolului al XX-lea.

Spre deosebire de predica anterioară, cuvîntările actuale aduc noutăţi. Mitropolitul Antonie al Ardealului, pe lîngă argumentele de natură teologică (scripturistice şi patristice), apelează şi la expresii populare româneşti: „nu există, (...) cum spune prea frumos limba românească, *plată fără răsplată*"; „Nu spunem noi în vorba noastră românească, «Cine dă, lui îşi dă!»". De asemenea, mitropolitul ardelean foloseşte în predicile sale o serie de pilde, de istorioare, dorind ca prin acestea să contribuie la accesibilizarea noţiunilor discutate, să transpună în viaţa credincioşilor învăţăturile religioase dezbătute. De fapt, pildele pe care le oferă ascultătorilor reprezintă o sinteză a învăţăturilor dogmatice despre biserică şi preoţie, dar transpuse auditoriului într-o formă accesibilă.

Predicile lui Nicolae Steinhardt ies din tiparele retoricii tradiţionale religioase. Structura cuvîntărilor sale nu ţine cont de imperativele de ordin omiletic şi catehetic, nu are în vedere o prezentare de tip dogmatic a problemelor religioase aduse în discuţie. Incursiunea în artă şi cultură şi renunţarea la clasicele argumente scripturistice, argumente de autoritate în discursurile religioase, sînt cîteva dintre aspectele care diferenţiază cuvîntările monahului Nicolae Delarohia de cuvîntările religioase ale înaintaşilor şi ale contemporanilor. În cuvîntarea *Sfîntul Antonie cel Mare*, oratorul are în vedere transpunerea învăţăturilor creştine în diverse opere de artă, amintindu-i pe regizorul italian de filme Federico Fellini şi pe pictorul catalan Salvador Dali. Autorul face o paranteză în care aminteşte de scrierea lui Gustave Flaubert, *Ispitirea Sfîntului Antonie*, inspirată din viaţa Sfîntului Antonie cel Mare. Monahul Nicolae Delarohia porneşte de la optica învăţăturilor creştineşti în lumina artiştilor, de la trucurile estetice folosite de aceştia,

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

pentru a accentua tezele enunţate anterior. De exemplu, în predica *La duminica ortodoxiei* (inclusă în volumul *Dăruind vei dobîndi*, p. 250-255), autorul porneşte de la nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani*, pe care o prezintă în detaliu; pornind de la credinţa simplă, necoruptibilă a tînărului român, Dumitru, autorul construieşte, pornind de la caracterizarea făcută acestuia, portretul ortodoxului. Autorul nu recurge la clasicele argumente scripturistice sau patristice, ci îşi convinge auditoriul intelectual apelînd la cunoştinţe din sfera literaturii şi a artei. Incursiunea în artă şi cultură, recurgerea la cunoştinţele din literatura universală sporesc valoarea cuvîntării. Observăm expunerea limpede, cursivă, într-un limbaj simplu, dar cultivat. Talentul oratoric este dublat de cel literar, dezvăluind ţinuta intelectuală a predicatorului.

În predica *Despre post*, mitropolitul Nicolae al Ardealului apelează la strategia argumentativă a tăcerii cu scopul de a invita ascultătorii la reflecţie. Interlocutorul este lăsat să mediteze adînc în momentele de tăcere, momente în care este invitat (neverbal) să reflecteze asupra ideilor, tezelor, sfaturilor propuse de orator. Folosind o serie de metafore şi de personificări, apelînd la dialogul imaginat cu ascultătorii, la întrebări cu forţă persuasivă, sistematizînd şi conchizînd, mitropolitul Nicolae oferă auditoriului o pagină deosebită de retorică religioasă. Ca şi în predicile prelaţilor Şcolii Ardelene sau în prefeţele şi pastoralele lui Veniamin Costachi, predica mitropolitului Nicolae aminteşte de ideea unităţii de limbă şi de credinţă a românilor. Autorul are în vedere problemele din Transilvania, de-a lungul istoriei, atît în plan politic, cît şi în plan eclesial.

Ultima analiză din lucrarea de faţă face referire la un discurs al vrednicului de pomenire mitropolitul Bartolomeu Anania, ultimul mare ierarh cărturar român, un model de discurs care deschide noi orizonturi în predica românească.

Majoritatea predicilor contemporane se caracterizează prin dinamism, prin forme convingătoare de exprimare, prin expresivitate, prin fineţea observaţiilor şi erudiţia atît în plan scripturistic sau patristic, cît

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

şi al culturii laice. Cuvîntările din această perioadă degajă mesaj, dinamism, putere de persuasiune şi valoare stilistică.

Situaţia comunicativă se schimbă în funcţie de natura auditoriului şi de contextul situaţional. Oratorul nu are o temă pentru un public, ci un public pentru o temă. Varlaam îşi protejează cititorii de teoriile calviniste, în lucrarea de polemică religioasă *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*; Antim Ivireanul combate viciile societăţii, dînd dovadă de un moralism sever atît cu cei simpli, cît şi cu domnul; reprezentanţii Şcolii Ardelene, Samuil Micu şi Petru Maior, au urmărit, prin scrierile lor, să contribuie la cultivarea clerului şi, indirect, a credincioşilor; la Veniamin Costachi remarcăm lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei fireşti, cultivarea cu insistenţă a sentimentului unităţii naţionale, dar şi corectarea viciile păstoriţilor săi; aceeaşi atitudine se întrevede şi în scrierile arhimandritului Iuliu Scriban, care a dus o luptă susţinută împotriva viciilor societăţii contemporane, împotriva imoralităţii şi a ateismului; şi în discursurile religioase contemporane primează polemica pe teme dogmatice, comentîndu-se iminenta ispită a sectelor neoprotestante.

Deşi remarcăm, în majoritatea predicilor, folosirea unor clişee structurale şi argumentative, şi acestea diferă în funcţie de contextul situaţional şi de natura auditoriului. Am observat preferinţa autorilor pentru argumentarea prin citate biblice şi patristice, care conferă autoritate, credibilitate şi asigură adeziunea la ideile religioase enunţate. Am remarcat că în discursul religios funcţia persuasivă este dependentă de textul biblic sau patristic, autorii urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pe de altă parte, unii autori renunţă, uneori, la strategia citării din texte patristice (în discursurile polemice cu calvinii sau cu grupările neoprotestante, care nu recunosc cultul sfinţilor), alteori chiar şi la textele scripturistice (atunci cînd polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, care nu este dispus să accepte argumente sau explicaţii teologice), adaptîndu-şi strategiile în funcţie de contextul situaţional şi de natura auditoriului.

Pe lîngă demersurile expozitive, am remarcat, la mulţi oratori religioşi, folosirea fragmentară a dialogului, capacitatea de a uza de

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)

polemici imaginare cu interlocutorii, de a anticipa răspunsurile şi argumentele „adversarului". O serie de enunţuri interogative retorice sînt folosite cu scopul de a construi, de a schimba o anumită poziţie sau pentru a obţine asentimentul, confirmarea sau adeziunea din partea interlocutorilor. *Răspunsul* lui Varlaam, *Didahiile* lui Antim Ivireanul sînt reprezentative în acest sens. Mai mult, la Veniamin Costachi am semnalat folosirea dialogurilor imaginate cu cititorii chiar în prefeţe şi pastorale, diferenţiindu-se astfel de prefeţele înaintaşilor, caracterizate prin forme expozitive. Dacă Varlaam, Antim Ivireanul, Iuliu Scriban, în încercarea de distrugere a adversarului, apelau la strategia luării în derîdere a acestuia, predicile contemporanilor sînt mai sobre, uzînd de răspunsuri clare, simple, dar pline de substanţă. O consecinţă a caracterului conservator al stilului religios este aceea că predicile din secolele al XX-lea şi al XXI-lea au caracter mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare.

BDD-B433-6 © 2015 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:23:49 UTC)